

Քուսպայի կլիման թէև ոչ շատ անողնաշար, բայց հողը շատ պտղաբեր է, այնպես որ իրաւամբ նա «Անդիլեան մարգարիւր» կոչուած է։ Արևադարձի արեւ հոն կը հասունցնէ շաքարի եղէգնի, խաճկէի, պանանայի, քօքոյի և ուրիշ պտուղներու խիտ աղինը տեսականութեւ յիշէ պտուղական երկաթէ լուծը չը ծանրաբեռնէր ընտելեան այս հրաշագեղ պարտիզին բնակացք վրա, այսօր կըլլէր 1,700,000-ի անդ կարող էր 10,000,000-էն աւելի մարդ ապրեցունել։ Սակայն Սլաւոնոյ վարչապետները խորհած չեն ապագայի վրա, իրենց միակ դաբաղումը եղած է ծծել կղզւոյն կենսական հիւթը, աքրատացնել երկրագործ դասակարգը, մենապաշտաներով սղանակացունել հասարակ տղուլուրը յօգուտ սպանակացի դոնե երու և միլիոնաղէններու։ Աւելցրէք ասոր վրա հաւատաքննիչներու զաւակաց ժառանգական անդթուութիւնը և զաղանա

բուժիչներն առաջացնելու Ստրասբուրգի անհատական շահագործող զորքերի գործունեությունը անսպասելի ընդհատումներ կառավարողները թե թիւրքաց իշխանութիւններին և թե մասնատակաւ ազգաբնակչութեան հետ, իսկ այս կամ այն պետութեան զինուորական միջամտութիւնը ի պաշտպանութիւն իր այն հպատակներին, որոնք միաբանութեան անդամներ կը լինեն, կը խճճէր առանց այն էլ բարդ արեւեան հարցը և ոչ ցանկալի հետեւանքներ կարող է հասցնել:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Օ Ր Է 8 Օ Ր

XLII

Գաղթականներ չեն իրական մեր դժբաղդ հիւրերը, այլ հաւածակաւ են իսկ նրանցից շատերը նոյն իսկ էմիգրանտներ: Նրանք բաժանվելով իրանց օջախից ոչ այն պատճառով, որ մայրենի երկիրը անկարող էր կերակրել նրանց ընտանիքը, — վաստակաւ են կերակրել հինգ անգամ աւելի ժողովուրդ, քան կար այնուհետ 1894—95 թվականներին, — այլ այն պատճառով, որ այնտեղ, իրանց եղունգներով մշակած դաշտերի վրա, իրանց ձեռքերով կառուցած խրճիթները մէջ նրանց սպասում էր անհասկանալի անհանգիստ, որոնք չեն խոնարհվում իսլամի առաջ, իբրև յանդուգն յեղափոխականներ, որոնք համարձակութիւն ունեն ուրիշ կերպ մտածելու, և իբրև անհաւատարիմ ապստամբներ, որ իրանց պարանոցը չեն մեկնում թիւրք գաղթի անհրաժեշտ սուրի առաջ:

Դրանք, այժմ ցնցոտիներով պատած, մաշված, մի կտոր հացի և մի անկիւնի համար հազար անգամ վիզ ծռող այդ հալածականները՝ իրանց երկրի մէջ աղքատներ, կուշտ փոքրիկ հացի կարօտ պրօլետարիատ չէին, այլ մեծ մասամբ կարգին երկրագործներ, ապահով գիւղացիներ, յայտնի վաճառականներ, որոնք իրանց յարկի տակ ամեն օր մի քանի անցորդներ էին պատկարարում, որոնց սեղանի մնացորդներն ապրուստ էին տալիս բաղմամբի աղքատներին, և որոնց ամբարները լինէին մայր-հողի շնորհած անթիւ բարեկեցութիւն: Բայց ահա բռնկեց կառույթի ֆանատիկությունը, երկրի մի ծայրից մինչև միւս ծայրը պատեց զազանութեան իշխանութիւնը, երկիրը դարձաւ աւերակ, մարդիկ ենթարկվեցին հալածանքների և միայն իրանց գլուխն ազատելու համար անցան մեր սահմանները...

Նրանց մէջ դեռ չառ վառ է երէկվայ յիշատակը, նրանք մոռցրել են իրենց և ոչ էլ զրկված անկախ մարդուն յատուկ ինքնասիրտ:

Բարոյ միտումները և կը ստանանք Գուլայի խնդրոյն ծագման պատճառները:

Այդ խնդիրը հին է: Կղզիքի, հուշակաւոր կրեմալոցոյ նման 4—5 անգամ ապստամբած են, իրենց զենքի ոյժով տարիներով զիմաղած են սպանիական բանակներով, կառավարութիւն հաստատած են, բայց վերջապէս Սպանիան հաւաքած է մասամբ սուտ խոտորաններով մասամբ ալ զենքով նուաճելու ապստամբները և անուանական խաղաղութիւն մը հաստատելով:

Ներկայ ապստամբութիւնը ծագած է 1895 թիւ փետրուարին, երբ տեղի ունեցաւ առաջին ընդհարումը մի խումբ ապստամբներու և սպանիական զինուորներու մէջ: Այդ թվականին սկսեալ ապստամբութիւնը թիւրք և ոյժով միշտ կը բաղմամբ, մինչև միւս կողմէն մայր երկիրը իր զինուորներու թիւրք տասնապատկեր է: Հազիւ առաջին հրացաններու ճարձատիւնը լսուցեալ չափով եղեղի դաշտերուն մէջ, և ահա անցեալ ապստամբութեան մնացորդները կարծես յարութիւն առին իրենց մոռացուած զինքն, և զենքի ձեռքին ասպարէզ ելան իրենց անուններով անգամ մ'ալ սարսեցնելու սպանիացի զինուորներու սիրտը: Այն ատենն էր, որ Միացեալ Նահանգացի ամեն կողմերէն երևոյթնաբար խաղաղապետ քուպայիներ՝ յանկարծ տասնեակ մը տարիներ առաջ մոռուած ճակատամարտերուն հերոսներու փոխակերպուցեցան, ձգեցին իրենց զբաղումը և գրասենեակը, և փութացին զէպ իրենց սիրական կղզին: Մասնէն դուրս եկաւ իր մոլթ անտառներէն: Դրոշմներ, բայց անկուշտ կռիւներ Ամերիկայէն ծայտեալ ցամաք ելաւ հին

թեան զգացմունքից: Ահա այդ պատճառով, ուղիղ ձեռք է մեկնում նրանց, ուղիղ ձեռք է սրբել այդ հալածականների արտասուքը, չը պիտի մոռանայ, որ նրանք սովորական մուրացկաններ չեն և ոչ էլ լոկ հացի կարօտ գաղթականներ, որոնց կարելի է նետել մի կտոր հաց, կամ մի քանի կոպէկ և երես դարձնել: Նրանք քաղաքական գաղանթներին զոհեր են, որոնք երկր են ժամանակաւոր ապստամբ որոնք լու հարեան, աւելի խաղաղ երկրի սահմանների մէջ, որպէս զի, կարճ ժամանակից յետոյ, երբ իրանց հայրենիքում կը վերանայ բռնութեան թագաւորութիւնը, նորից վերադառնան իրենց, և կրկին անձնատուր լինեն իրանց խաղաղ, արդար աշխատանքին: Մեր հասարակութեան պարտքն է վարկել իր դժբաղդ հիւրերին հետ չառ քննել: Կերպով լին ոչ միայն կարեկցութեան, այլ և յարգանքի զգացմունքներով:

Խ. Մարտիան

ԹԻՒՐԿԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ ՍՈՒՐՄԱՆՈՒՄԻ ՄԷՋ

Մինչև այժմ Սուրմալու գաւառը հասած հայ գաղթականների թիւի, նրանց ստացած օգնութեան և ներկայումս ունեցած կարիքների մասին հայ հասարակութեան մի գաղափար տալու համար բազմաթիւ են լրագրողները: «Մշակ» խմբագրութիւնից հրատարակել հետեւեալը:

Բացի այն գաղթականները, որոնք առանց մեր գիտութեան Սուրմալուից անցել են զէպի էջ միաձին գաւառը, օգոստոսի սկզբներից Սուրմալու են մտել ընդամենը 153 գաղթական ընտանիք, 1030 հոգուց բաղկացած: Սրանք բոլորն էլ (իսկ սուտ սակաւ բացառութեամբ) եղել են վաստակաւ նահանգի Արճէշ գաւառի զանազան գիւղերից: Բոլոր գաղթականները միանման վիճակ են ունեցել — մերկ, զուրկ ապրուստի որ և է միջոցից և շատերն էլ հիւանդ *):

Այս գաղթականներին հասցրած օգնութիւնը կարելի է երկու մասի բաժանել. 1) տեղական անմիջական օգնութիւն և 2) դրսից ստացված օգնութիւն:

1) Տեղական անմիջական օգնութիւնն այն է եղել, որ իզդիր մտած խմբերը չապել ենք անմիջական բաժանել չլիքակալ հայ գիւղերի վերա, որ նրանք ստացել են ապաստան, կերակուր և հին չորեր: Միայն Բանան և Բերթալ գիւղերի գաղթականներին վիճակից մի փոքր աւելի երկար մնալ զարգացան յինութեան մէջ, մի հանգամանք, որ պատճառ դարձաւ նրանց մէջ վարակիչ տիֆ հիւանդութեան տարածվելուն, և որը բաւական թիւով զոհեր տարաւ: Աստ

*) Այստեղից թ. Կ. Զեյնալիսովի միջոցով հաստատուեց, որ գաղթականներից մի քանիսը տիֆով ընկած են մտել մեր գաւառը:

ընկերներով, ապստամբ խումբեր միացան իրենց հին անմոռաց առաջնորդներուն, և պատերազմը սկսաւ կղզւոյն ամեն կողմ: Viva Cuba աղաղակ անգամ մ'ալ հնչեց լեռների ու ձորերը: Այդ թվականէն ի վեր Ամերիկայի մէջ ընկողները մանաւանդ հայրենասիրական ամենաին վսեմ և սրտաշարժ տեսարանի մը ակնաստեաններն եղած են: Միացեալ Նահանգացի քուպայիները անման զոհողութիւն, զէնք ու ռազմամթեր ճարեցին իրենց կուռղ եղբայրներուն: Նիւ-Եօքը քաղաքի մէջ կազմուցեալ հսկակաւոր «Գուլայի միութիւնը», որոյ ճիւղերը երկրին ամեն կողմերը տարածուցանելու հայրենասիրները սկզբէն սպանիացի զինուորներու հետ կուցելու զէնք չունէին, իրենց մաշված *): զատ, չառ տեղ անդին կերթալին պատերազմի իրենց զինեալ ընկերներու հետ միասին, որպէս զի առաջին ինկող սպանիացի զինուորի հրացանը յաղթական և անով պատերազմեան: Այս տեսակ ժողովուրդի մը զէնք չը պակասիր: Ամերիկեան ծովագետացի թաղաքներէն մի քանի չորեքսուներ չառ աշտուրները, քիչ առնելու ապստամբներու մի անգին ոյժ աւելցուցին:

*) Մաշված, Գուլայի աղգալին զէնքը, մի երկուրդ զանազան էր, որ քուպայի մշակները կը գործածէին շաքարի կեղծ հիւանդութեան: Այս մանգաղ-սուրը կը շինուէր ամենէն ընտել պողպատէն և աւելիքի պէս սուր կը պահուէր: Ընտել պողպատէն ամեն բոլոր պողպատէն զոքորած էր մաշված թէ կեղծ և թէ մարդ հիւանդութեան: Հարուստ կուտան թշնամիներ փորում, այնքան ճարպիկ է, հասարակութեան արագ շարժումը, որ թշնամիներ անհասկալիապէս թիւն փորձ մը ընկու պատերազմի մէջ առաջ գետին կը տալայն: Քուպայի մաշված կը գործածէին ճարձատ պարագայի տակ, երբ ձալ machette աղաղակը լուէ:

կայն վերջում սրանք էլ զարոցից հանկելով տեղափոխեցան գիւղերում և իզդիրում: Բացի հին չորերն ու կերակուրը, իզդիրում մի քանի երիտասարդների աջակցութեամբ կարողացանք կամաւոր նուիրաբերութեամբ հաւաքել մօտ 15 թիւի բոմազէյա և այլ կտորներ և 50 բուրլի դրամ: Կտորներից կարելի տուէր տներում երեսնաների և աղջկերանց համար 100 կտորից աւելի հագուստեղէններ, իսկ 50 բուրլով պատգիւր 25 վերամաշ: Այս բոլոր իրեղէնները բաժանեցինք իզդիրի, իզդիրմաւայի և Բհարլու գիւղերի գաղթականներին, ինչպէս և 67 պուգի և 31 ֆունտ ալիւրը և 31 պուգի 20 ֆունտ ցորենը, որ նոյնպէս հաւաքեցինք իզդիրից: Միւս գիւղերում տեղացիները նոյնպէս աւելի կամ պակաս չափով իրանց գիւղի գաղթականների ուտելիքը հագացել են աւելի կամ պակաս չափով:

2) Դրսից ուղարկված օգնութիւն. — կովկասեան հայոց Բարեգործական ընկերութեան խորհուրդը հասաւ լինելով Սուրմալուի գաղթականների թիւին և վիճակին, չապեց ուղարկել 500 բուրլի, երկու արկղ զանազան հագուստներ՝ 223 կտոր և 70 հատ զինուորական շինեղներ: Խորհուրդից անկախ՝ չուչեցի տիկին Գայիանէ Աթա-բեկով 500 բուրլի դրամի մի մասով իզդիրում 5 բնագործական վարձակց գաղթականների համար, բացի նախապէս ձրիապէս արածները, բաժանելից և ամբարանից պատրաստեցինք 75 վերամաշ և 115 խոտով լցրած դոշակներ: Դրանց համապատասխան թիւով զնեցինք և տեղական խորհրդի: Այս վերամաշները, դոշակներն ու խորհրդի բաժանեցինք իզդիր, իզդիրմաւայ, Բհարլու, Ալիդիլաւայ, Վաղիլաւայ, Ալիդիլաւայ և մասամբ Ելիլիլաւ գիւղերի գաղթականներին: Հայւելով 3—5 հոգուն մէջ վերամաշ, մէկ դոշակ, մէկ խորի, այնուամենայնիւ գաղթականների համարեալ կէսը մնացին առանց անկողնի: Այժմ պատրաստել ենք և արդէն բաժանում ենք մնացած գաղթականներին անկողիններ: Բարեգործական ընկերութեան խորհրդի երկու արկղ պատրաստի հագուստները, ինչպէս և տիկին Գայիանէ Աթա-բեկեանի ուղարկածները բաժանեցինք իզդիր, իզդիրմաւայ, Բհարլու գիւղերին, մասամբ և Վաղիլաւայի ու ինչպէս և ինչպէս գաղթականներին բաւարար չափով: Մնացած գիւղերում զգեստների բաժանված չեն, թէ և մերկութիւնը ընդհանուր է: Իսկ 70 շինեղները բաժանեցինք հաւառի թիւին տալ ծերերին, աշխատանքի անընդունելիներին և բազմաթիւ ընտանիքով ծանրաբեռնվածներին: Շինեղների մատուցած ծառայութիւնն անհղի եղաւ. ախտոս, որ անհարկն եղաւ, բոլորին գոհացնել: Հազիւ ընտանիքներն մէկ

Սպանիական կառավարութիւնը բոլորեց Ամերիկայի դէմ: Նախագահը, միջազգային օրինաց համաձայն, արգելեց Միացեալ Նահանգացի Նաւահանգիստներին փոխադրելու և տիւնամթեր զորկելու: Բայց Վիլիլիլաւայ այս հրամանը սուրմանի մը ֆերմանէն աւելի զօրութիւն չունեցաւ: Քաղաքական մաքառանքներուն մի հսկակաւոր դառնակարգ կայ Գուլայի մօտ նաւահանգիստներուն մէջ: Քուպայից ապստամբութիւնը այնքան սովորական զէպը մ'է, որ չառ մը մարդիկ շարունակաբար ապրուստի միջոց գտած են միշտ ապստամբներուն զէնք և ռազմամթեր հասցնելով իրենց հայր ճարել: Այս տեսակ մարդոց չաղգեցին ոչ Սպանիոյ մարտանաւերու զոհութիւնը, ոչ ծովագետների պահապանները, ոչ նախագահին սպանուելը և ոչ իսկ իրենց մի քանի անաջող ընկերներու մահ: Ամիս չի անցնիր, որ մէկ երկու աղող filibuster արշաւանք չը հասնի կղզին: Շնորհիւ այդ քաջ մարդոց, քուպայի երկու մեծ զորավարներն ալ այսօր ունին ամենէն լաւ զէնքը, ինչպէս թիւնամթեր և մեծ ընտանիքներն զինամթեր: Շատ ամերիկացի երիտասարդներ մասամբ չահի, մասամբ արկածախնդիր կեանքի սիրահարներով միացան ապստամբ բանակին, որ հակառակ իր թվական նահանգաւոր փոքրութեան՝ շնորհիւ իր առաջնորդներու ռազմագիտական հմտութեան և զինուորներու քաջութեան, տարաւ մի շարք փառաւոր յաղթութիւններ, որոց համար ամեն քուպայիցի իրաւունք ունի հպարտ զգալու:

Ցարիկն աւելի է, որ հաստատած է Գուլայի հասարակապետական կառավարութիւնը, որոյ

հատ հասաւ, չը նայելով որ չառ ընտանիք 3—5 տղամարդ ունի, կրկնակի թիւով շինեղները կարող էին գոհացնել ամենին:

Ի նկատի ունենալով գաղթականների անհղին թիւը և մեր ունեցած միջոցների սղութիւնը, անհրաժեշտ գտանք վարձած ֆուրգոններով 12 գաղթական ընտանիք՝ 80 հոգուց բաղկացած՝ ճահապարհ դնել Ելմիլադին, յանձնելով նրանց տեղական Բարեգործական ընկերութեան հիւր խը: Նամբին, սրանցից չառերը ստացել էին անկողին և չորեր մեղանից:

Այժմ Սուրմալուում մնացել են 141 գաղթական ընտանիք, 950 հոգուց բաղկացած: Միմիայն անկողին համար, ինչպէս տեսանք, վստահաբար կարելի է ասել, որ ամենքն էլ ստացել են, իսկ մնացած կարիքները հոգացված չեն ինչպէս պէտք է, զգեստի, ալիւրի, վառելիքի անհղին կարիք կայ: Չը մոռանանք աւելացնել և այս, որ բժշկական ոչ մի օգնութիւն ցոյց տրված չէ խեղճերին, միւս կողմից գաղթականներն մի լոյսոր բաժինն ապրում է գոմերի սաղոններում, որ անչառ սպանիչ ներգործութիւն է անում նրանց առողջութեան վրա, թէ և այդ իրանք չեն զգում: Առանց բացառութեան ամենքն էլ զուրկ են նաև տաք կերակրից և հազիւ են կերակրւում: Գործակալ Սուրմալու գաւառի՝ Հմայեալ վարդապետ Արշարունի

Իզդիր գիւղ, 12

ՄԵՐ ՊԱՏԱՍԻԱՆԸ

Ռուսաց հեռագրական գործակալութեան ագէնտ և «Кавказ» լրագրի խմբագիր պ. Միլիւտին, պատասխանելով «Тифлисский Листок» լրագրի մի նկատողութեան՝ հեռագրիները անկանոն հասցնելու մասին, այդ լրագրի ղեկավարների 24-ի համարում, ի միջի այլոց նկատում է, որ «Թիֆլիսի բոլոր լրագրիները (բացի Новое Обозрение» և «Свобода» փոքրիկ) անկանոն վճարողներ են: «Բոլոր լրագրիներին» թըւում, անկանոն, պ. Միլիւտին ի նկատի ունի և «Մշակ»-ը թէլեպոստ է, մենք պէտք է յայտնենք, որ դա առնուազն անարդար և անհիմն է: «Մշակ» միշտ, առանց յետաձգման, վճարել է հեռագրական ագէնտին, կամ նրա ներկայացուցչին պայմանաւորված գումարը, հէնց որ ստացել է կվիտանցիա: 1896 թվ. ամբողջ վճարը պ. ագէնտն արդէն ստացել է ամբողջովին և մենք չենք հասկանում, թէ ինչ հիմք ունի նա «Մշակ»-ին էլ անողակի կերպով հաչելու անկանոն վճարողների թիւով:

Կա անհիմն մեղադրանքի առաջին փաստը չէ: Մենք ունենք մի ուրիշ փաստ էլ: Մայիս ամսին, երբ պ. Միլիւտին բացակայ էր «Թիֆլիսից»

գոյութիւնը թէ և ոչ մի երկրի ճանչցած է դեռ պաշտօնապէս, բայց այսօր կը կառավարէ երկրին մի կարեւոր մասը, մինչդեռ Սպանիոյ ինչաւորութիւնը հազիւ կը տարածվի կղզւոյն 1/9 մասին վրա, մնացած 8/9 մասը բաց ասպարէզ է ապստամբ խմբերու շահատակութեանց:

Կղզւոյն գործերու գրութիւնը ներկայիս բաղդատմամբ չառ աւելի լաւ էր, երբ զօրավար Գամպոս կառավարողը սպանիական բանակին Զօրավարն աղին, վեհանձն մարդ էր և նոյն առտին կը հաւատար, թէ ապստամբները ամբողջովին անիրաւ չեն: Նա պատերազմելով հանդերձ՝ կը քանար մի կերպ բարեկարգութեան ծրագիր ընդունել տալ մայր երկրին՝ կղզւոյն կառավարութեան համար: Սակայն Սպանիոյ կառավարութիւնը չանայ իր խրատին: Իրեն տեղ գրուցեալ վէլլեր կուշտած գաղանաբար մարդը, որոյ Գուլայի անցեալ պատերազմին մէջ կատարած անգլիութիւնները զինքը «մագործ» անունին արժանացուցած են:

Նոյն միջոցին Մասէն իր ստացած տիւնամթերի անհղին պաշարովը երկիրը աւերակ կը դարձունէր: Ամերիկա կը հայկալէր այդ սուկալի պայթուցիկը, որ մասնագէտներու ձեռքը ամենքն աւերել զէնքը դարձած էր, երկաթուղւոյ կամուրջներ, կայարաններ ողը կը ցնդէին ամեն օր: Սպանիացի ստիպուցեալ չորեքսուներով ճամբորդած առնին չորեքսարժ լօբոմօթիվէն առաջ մի երկաթապատ դրահաւոր վահան կցել, որոյ երկու քովերը կարգով ծակերէր դուրս կը ցցուէին զինուորներու հրացանները, ի հարկին

և նրա պաշտօնը վարում էր պ. Ուսպենսկին, ճիշդ այն ժամանակ, երբ «Ռուսաց գործակալություն» հարստահարող վարչությունը մեղանկ, ինչպէս և բոլոր լրագրողներին, աւելորդ փող էր պահանջում թագադրական հեռագրողներին համար, «Кавказ» լրագրի մէջ լոյս տեսաւ ազնւոյ պ. Ուսպենսկու մի նամակը, որի մէջ նա յայտնում էր, թէ «որովհետեւ տեղական (туземный) լրագրողները չեն վճարել թագադրական հեռագրողներին համար որոշած գումարը, ուստի իրաւունք չունեն տակն առնել հեռագրողները»։ Մեր թագադրողները «туземный» բառի տակ հասկանալով և «Մշակը», անմիջապէս բողոք ուղարկեց պ. Ուսպենսկուն, խնդրելով, որ նա տպագրի «Кавказ»-ի մէջ, քանի որ պարսկ. «Մշակ» թագադրողներին պարզեցնում էր թագադրական հեռագրողներին գումարը, — բայց պ. Ուսպենսկին կարելի համարեց չը տպագրել այդ արդար նկատողութիւնը, արեւմտական ու ուղղակի «Մշակ» անունը չը կայ իր գրածի մէջ։ Ուրեմն այն ժամանակ «туземный» բառի, իսկ այժմ «թիֆլիսի» բոլոր լրագրողները բառերի տակ մենք չը պէտք է ընդունենք և «Մշակը»։ Ապա թէ ոչ ստիպւած ենք ցաւելով խոստովանել, որ գործակալութեան ազնւոյնները իրանց թույլ են տալիս իրողութիւնները թագրել։

Ի դէպ, Մենք աւելորդ չը համարեցինք արձանագրել այդ բողոքը, քանի որ մենք էլ ամբողջ Ռուսաստանի մասում ի մեծամասնութեան հետ, այն համոզման ենք, որ Ռուսաց հեռագրական գործակալութիւնը, իր արարքներով (չը նայած որ գործի գլխին կանգնած են գրական մարդիկ՝ Սուլթան, Մուսոփէյ, Կամարով), չհասարական առնորակաւ հալոյմներ է ցոյց տալիս, դեռ չը խօսելով այն մասին, որ մեզ ուղարկված հեռագրողներին մեծ մասը անբովանդակ և անհետաքրքիր են, շատ անգամ էլ բեկլամենք...

ՆԱՄԱԿ ԲԱԳՈՒՅՑ

Գեղտեմբերի 23-ին

Գրիգոր Արծրունու մահվան չորրորդ տարեգարծի առիթով, երէկ, գեղտեմբերի 22-ին, այստեղի երկրապաշտութեան նախաձեռնութեամբ, հոգեհանգիստ կատարվեց։ Պատարագելէն էր խորէն եպիսկոպոս Ստեփանէ։ Սրբազանը իրան յատուկ զգացմունքով «իմաստուն» հրապարակախօսի մատուցած ծառայութիւնները անցողաբար յիշատակելով՝ կանգ առաւ հանգուցեալ Արծրունու դէպի եկեղեցին ունեցած հայեացքի վրա, մի կէտ, որ Հայաստանեայց եկեղեցու «երգուեալ պաշտպանները» մատի փաթաթման դարձած՝ միշտ ձգտել և ձգտում են մտքեր պղտորել,

այդ շարժական բերդէն ապստամբներու հետ կուեկու։ Դժբաղդաբար, զինամիթը այդ երկաթապատ կառքերն ալ կրնար սաստիկ ցնցել, փշրել և փռելի վերածել մինչև անգամ։ Ամերիկայի գիտնականները մեծ ուշադրութեամբ կը դիտեն այս դարավերջի կոխը կոչող ուժի, թւական առաւելութեան և միացեալ հայրենասիրութեան ու գիտութեան միջև։ «Մասէօն անպարտելի է իր զինամիթով», ըսաւ Էդիսոնը, ամերիկացի նշանաւոր հնարիչը, միայն երկու շաբաթ առաջ։ Այնպէս զգաւորութեան մէջ թերևս այս առաջին զօրավարն էր որ այնքան յաջողութեամբ գործածել կրցած է պալիստինի նիւթին աւերիչ յատկութիւնը։

Մասէօն իր արշաւանքներու միոյն միջոցին կղզւոյն արեւելեան մասը կը գտնուէր, այդ մասը խիստ նեղ լեռնային երկիր մ'է։ Հարաւոր վէլէր հնարք մը մտածեց, — խորհեցաւ Մասէօն բանաւորել երեք կողմէն չրով, մէկ կողմէն մարդեղէն պատով։ Կղզիին մի նեղ մասը մէկ ծովեզրէն մինչև միւսը 20 մղոնէն աւելի տեղ նա կեդրոնացուց իր ուժերը, բերդեր, միլերանոցներ չինեց, հեռագիր, հաղորդակցութեան միջոցներ պատրաստեց այդ շարքին ամբողջ երկայնքին։ Պահպաններ կը հսկէին զինքն ցերեկ, որ Մասէօն այդ հռչակաւոր trocha-էն դուրս չը փախչի։ Բայց զարմանալի է, որ Բուպայի յանդուգն զօրապետը ուզած ժամանակը պանիրի պէս կը ճեղքէր կանցքի այդ ամրակուռ պատնէշները և կրկին ներս կը քաշուէր իր լեռները։ Վէլէրը խոստացեր էր երկու ամսէն կղզին խաղաղեցնել, մի քանի երկու ամիսներ անցան

զայրոյթ գրգռել... «Մշակ» եօթնամսնական թւականներ յորժաններէն յիշատակելով «Ո՞վ թշնամի, մենք, թէ դուք» առաջնորդող յօդուածը, սրբազան քարոզիչը պարզ, դիւրամբար, ներքին բառերով պարզաբանեց խնդրի բուն իմաստը, անմահ հրապարակախօսի լայն հայեացքը, նրա անկեղծ սէրը դէպի ժողովուրդը, նրա ազնիւ ձգտումը՝ եկեղեցին միշտ կենդանի պահելու, ուսեալ, անձնանուէր հովիւներով եկեղեցու գաղափարը մարմնացած տեսնելու, ժողովուրդը եկեղեցուց, եկեղեցին ժողովուրդը չը բաժանելու համար... Խորէն եպիսկոպոսի ամփոփ և հնորհալի տեսութիւնը ցանկալի տպավորութիւն գործեց ստուար ունկնդիրներին վրա։

Ոչ պակաս գոհունակութիւն պատճառեց նաև ծանուցումը՝ բացվելի թիմական դպրոցի մասին։ Երկուփած է արդէն 270.000 բուրլի, միւսը է 30.000 բ. որի մասին նշնադէս տեղ է արված և լրացնում է։ Այսպիսով բացվելի թիմական դպրոցի դրամագումարը պատրաստ է, պատրաստ է և հայկապ յինութիւնը։ Միւսը է իշխանութեան տնօրէնութիւնը՝ հոգաբարձուներ ընտրելու, ուսուցչական խումբ կազմակերպելու, որ և անհամբեր սպասում է։

Ն. Կաթեան

ՆԱՄԱԿ ԱՍՏԻՍԻՆՑ

Գեղտեմբերի 2-ին

Նոյեմբերի 24-ին, կիրակի օր, Արիստակէս սրբազան Սեդրակեան, Աստուածամոր, եկեղեցում, նկարադրեց թիւրքահայ գաղթականների դրութիւնը, որոնք անցնելով Ռուսաստանի սահմանները, այժմ ենթակա են ցրտին ու քաղցին և յորդոր կարգաց, որ յանուն բրիտանական եղբայրասիրութեան և աւետարանական ողորմածութեան՝ օգնութեան հասնեն այն մերկ ու սոված թշուառներին, որոնք լցվել են կարսի, վաղարշապատի, Երևանի չրջանները և վերին աստիճանի կարօտութեան մէջ են։ Սրբազանը իր խօսքը վերջացրեց նրանով, որ դրամական նուէրները ինքն է ընդունում առաջնորդաբանում, որի համար անձամբ թողաւութիւն է խնդրել տեղական նահանգապետից, իսկ հանդիմաներ և կտորներ ընդունում են մի քանի կանանց մօտ։ Հէնց ժամերգութիւնից յետոյ սրբազանի մօտ ստորագրված նուէրների գումարը հասաւ 1,500 բուրլու, իսկ մի շաբաթվայ ընթացքում արդէն 3,000 բուրլուց անցաւ։

Շատ ուրախելի է, որ աստղաբաններին մէջ արձագանք գտաւ ազ. հրաւերը և ամենը ամենայն սիրով աշխատում են իրանց բրիտանական և պարսկական կառարկա դէպի իրանց եղբայրները։ Մանաւանդ գովասանքի արժանի են հայ կանայք, որոնք մեծ թիւով թէ կտորներ և

և կղզիին խաղաղութիւնը աւելի հաւանական է, որ Սպանիոյ կորուստովը ձեռք պիտի բերուի։ Գաղափար, բողոքներ բարձրացան Սպանիոյ մէջ։ Ամերիկայի ժողովուրդը իր ներկայ նախագահի թույլ ընթացքին ձանձրացած կը ստիպէր, որ յաջորդ նախագահը խոստանայ բուպայիներուն պատերազմող — belligerent — իրաւունք տալ։ 1897-ի մարտ ամիսը կը մօտենար, Սպանիան պէտք էր վերջին ճիգը թափէր։ Մի քանի կատաղի կուսակցութիւններ անկեցան, ապստամբները մեծ ջարդ տուին... բայց ահա լուսեցաւ Մասէօնի մահը։ Վէլէր, դեռ այդ լուրը չը ստուգած, Հալանա փութաց՝ հաւատարիմ սպանիացուց չնորհաւորութիւնները, պահները և դափնիները ընդունելու։ Փաղաքը լուսավորեցին անցեալ օր, թափոններ չրջեցան ի պատիւ այն մարդուն, որ կիներ և մանուկներ սպանել տուած է, որ պատերազմի դաշտի վրա թողուած վիրաւորները սպանելու տուող պաշտօնեաներու աստիճանը բարձրացուցեր են, որ թշնամիին հիւանդանոցը գտնուող հիւանդները և բժիկները մորթեր է, և այլն, և այլն։ Այս է ահա Սպանիոյ օրուան դրէց աղէնը։ Մինչ անդին Բուպայ կողբայ իր Մասէօն, որ Սպանիոյ դէմ կուեկուլ մեռնող ընտանիքի մը 12 անդամաց վերջին էր, որոյ որդին միայն մի քանի ամիս առաջ ինկած էր նոյն կուսի դաշտը։

Մասէօնի մահով վէլէրը քուպացուց յաղթած չը լինէր։ Մասէօնի յաջորդած է մի ուրիշ հիւանդացի պատերազմիկ, զօրավար Բիվէրա, որոյ անունը շատ ծանօթ է, կըսեն, Մասէօնի բանակին։

Թէ հին շորեր են նուիրում, և որ նշանաւոր է ամենայն սիրով ժողովուրդ են կանայք և օրիորդներ, թուով մինչև երեսուն, և եւսմիւրով ձեռում, կարում են զանազան չափի ու հասակի հագուստներ և արդէն այս օրերս ուղարկելու են մի քանի կապ կարս, Ալեքսանդրապոլ և այլն։

Այսպէս չը մնացին և այստեղի տեղական երկու ուսու լրագրողները, հրաւեր կարգաւով ուսուներին եւ։ Մինչև անգամ «Астраханский листок» լրագիրը մի տիկնոջ բերանով խօսում էր՝ թէ 1891 թւին, Ռուսաստանի սովի ժամանակ, հայերը սիրով օգնում էին, այժմ էլ մենք, ուսուներս պիտի օգնենք հայերին, որովհետև նրանք բրիտանիկաներ են, նրանք էլ մեր եղբայրներն են։

Ի դէպ, Մի պարսիկ ուղարկել է 10 բուրլի

ՆԱՄԱԿ ՀԻՆ-ՆԱԽԻՋՆԱՆԻՑ

Գեղտեմբերի 6-ին

Ամեն օր, պարբերաբար, նոր գաղթականներ են գալիս թիւրքաց Հայաստանից, մէկը միւսից անտանելի վիճակի մէջ։ Օրեկան 20—100 հոգի նոր գաղթականներ են գալիս և սրանց թիւը, նոյեմբերի 20-ից մինչև ամիս 1-ը մի քանի հարիւրների է հասել։ Սրանք սովորաբար տեղաւորվում են հայոց գաղութների յինութեան մէջ և ապա փոքր մնացուց յետոյ շարունակում են իրանց ճանապարհը դէպի Երևան և Էջմիածին։ Դեռ ոչ մի միջոց ձեռք չէ առնված գաղթականների օգնութեան գործը կանոնաւորելու համար. կամ մասնաւոր օգնութիւններ են լինում, կամ գաղթականները անից տուն մուրաւով ճանապարհածախս են ձեռք բերում և շարունակում իրանց ճանապարհը...

Ընդ կարող չը նկատել, որ երկար ժամանակ ողորմութեամբ կերակրելը և հագցնելը տեղական քրիստոնէական աղաքանախոսներն համար այնքան էլ հեշտ չի լինի. ուստի հարկաւոր է, գաղթականներին սկզբնական կարիքները հոգաւով հանդերձ, աւելի դրական միջոցների դիմել՝ մուրաւու առաջն առնելու համար, միջոց տալով աշխատանքով իրանց օրական պարէնը հայկաթիւնու, մինչև որ քաղաքական հորիզոնը մի փոքր կը պարզվի և նրանք կրկին կը վերադառնան իրանց հայրենիքը...

Բնութիւնը, իր հրաշալի եղանակով, օգնութեան էր հասնում թշուառ գաղթականներին և ջերմացումը սրանց բաց մարմինները, սակայն գեղտեմբերի 1-ին տեղաց առաջին ձիւնը, դաժան ցուրտը լցրեց գաղթականների դառնութեան բաժակը... Քրիստոնէական գաղթականների հոսանքը, քանի գնում, վարարում է և ստուար մասը դեռ յետեից է, իրանց ասելով։

Այսօր Սպանիան ունի 150.000 չափ կանոնաւոր և 50.000-ի չափ կամաւոր զօրք։ Այս 200.000-ի դէմ միայն 30.000—40.000 ապստամբ մինչև այսօր կուած են յաջողութեամբ։ Սպանիայի զօրաց մի մեծ մասը կը գտնուի քաղաքները իբրև պահպան, կամ հիւանդանոցը։ Գեղին տեսնող, այն սոսկալի հիւանդութիւնը, շատ աւելի կեանքեր կը հնձէ, քան քուպացու սուրբ։ Պատերազմի սկսելէն ի վեր 10.000-էն աւելի զինուորներ մեռած են հիւանդութեամբ, սակայն պակաս չեն սպանուածները։ Կենդի կորուստէն քով կարելի չէ չը յիշել հարկաւոր միլիոններու կորուստը. ամբողջ կղզին այսօր ամայացած է. երբեմն պողպատե դաշտեր անապատ դարձած, ընակչաց մեծագոյն մասը մուրաւ վիճակին հասած, կամ ուրիշ տեղեր գաղթած։ Այսու հանգրձ ոչ ոք կը խորհի վերջնել այս գաղաւթին կատաղութեան։

Բուպայիները կերելի որոշած են կուսի, մինչև Ամերիկան մի օր վերջապէս պատերազմողի իրաւունք տալ։ Այդ պարագային հաւանական հետեւութիւնը կը լինի կամ պատերազմ Ամերիկայի և Սպանիոյ միջև, կամ եթէ ոչ, քուպացիք ազատ լինելով՝ նաւ, ուղղված թիւրք, մարդ և այլն արտածելու Միացեալ-Նահանգներէն, կարող կը լինեն ծովի վրա ալ կուսելու։ Երկու պարագային տակ ալ հետեւութիւնը միայն կը լինի Բուպայի անկախութիւնը և Սպանիոյ հեռանալը նոր աշխարհէն։ Այդ հաւանքով կը կուեն քուպացիք այլ և կին, երկրագործ և քաղաքացի, մշակ և ուսանող։ Հրաշալի է քուպացի կանանց արիւթիւնը։

Այս օրերս պատահեցինք մի մանկահասակ աղջկայ, նա մի հին բուսալ յատակը ծակած, վրէն էր անցկացրել և երկու անկիւններից էլ թեւերը հանել. դա էր նրա ամբողջ հագուստը... Գաղթական մի կին մեծ դժուարութեամբ և հոգեկան տանջանքներով մեզ հետեւելը պատմեց. «Գիշեր էր. ահ ու սարսափը պատեց մեր գիւղը. փախչող փախչող էր. երկու կապոց միայն կարողացայ վերցնել հետս. մէկում մանուկս պարուրած, միւսում անհրաժեշտ չորեր։ Երբ սարսափը և ընդհանուր չիտիք բարձրացաւ և թշնամու անուր գաղաւթիւնն ենթակայ եղանք, ամենքը ուղում էին թիւ առնել և վերահաս մահից թուշելով աղաւթել։ Ես էլ աւելորդ բեռ համարելով դէն զարտեցի չորերի կապոցը դէպի գետի յորդ աղբնեք... ան... իսկ փոքրիկ Սարօս ամուր գրկած ուժ տուեցի թուլացած ոտներին... Երբ հասանք մի աղանով տեղ և մարդ-գաղանների վտանգը անցած համարեցինք, նստեցինք մի փոքր հանգստանալու և խելքներս գլուխներս ժողովելու։ Երեսուս երկար ժամանակ քնած էր, չէր զարթնում. կապոցները արձակեցի, տեսնում, ինչու շատ ընեց, բայց... ան... ինչ տեսնեմ... Այս խօսքերի հետ նրա չորացած աչքերը արտասուեցով լըցվեցան, հեկեկած և կարկամած ձայնը իսպառ կարվեց, դեռ չը վերջացրած պատմութիւնը։ Եւ երբ կրկին շարունակել փորձեց, նա ուշաթափ վայր ընկաւ։— Խեղճ կին, սարսափելի ժամին, նա իրան ամբարն էր կորցրել, որ չորերի կապոցի տեղ, գետն էր նետել հարազատ մանկանը...

Ս. Գ.

ՆԱՄԱԿ ԿՈՒՏԱՆԻՑ

Գեղտեմբերի 8-ին

Ով կերակայէր, որ թիւրքաց գաղթականներին հոսանքը այստեղ էլ կը հասնի։ Ի հարկէ, կեսնիքի դառն հանգամանքները, գոյութեան կուսի խնդիրն էր ստիպել զորանց այստեղ էլ գալ։ Գաղթականներին արտաքինը ծանր, յուղիչ սիրտ կտրատող տպաւորութիւն թողեց։ Միջերկրագետ և հոգեպէս հալ ու մաշ եղած, կիսամերկ, ցնցոտիներ մէջ, հիւանդոտ մարմնով, վրէշ, ցաւ ու հոգնածութիւն արտայայտող օրգանիզմով, — ահա այս թշուառների արտաքինը։ Մի քանի տասնեակ հոգուց բաղկացած գաղթականները անցել են Գեօղջայի գաւառից մեր կողմը՝ Նուխու գաւառը և ասպատան են գտել ուղիախօս հայ գիւղերում։ Անընդհատ թափառական կանքը և ծանր պայմանները ենթարկել է նրանց ֆիզիքական քայքայման։ Գաղթականներից մի քանիսը դիմել էին այստեղի գիւղական հիւանդանոցը, բժշկական օգնութիւն խնդրելու։ Մեր հաւաքած տեղեկութիւններից երևաց, որ գաղթա-

Այնքան զիմուհներ ըրին օրիորդներ և կիներ բանակին միանալու, որ Մասէօն ստիպուեցաւ մի առանձին զօրաբաժին կազմելու «ամաղուններու գունդ» անունով։ Այդ խումբին մէջ էին շատ կիներ, որք ըովէ ըով կը կուէին իրենց եղբայրներուն կամ ամուսնոց հետ միասին հաւասար քաջութեամբ։ Մի քուպացի ամուսն, որոյ եղբայրները բանակին մէջ էին, խնդրած էր անոնց քով կուեկու։ Օր մը, սաստիկ ճակատամարտէ մը վերջ, Մասէօն ստիպուած էր նախանջ տալ։ Իր բանակին նահանջը պաշտպանելու համար հրամայեց որ կամաւոր զինուորներ զուրս գան ետ կենան կուեկու, մինչև մնացած մասը լեռը կը քայտի։ Օրիորդին եղբայրները և սիրահարը կամաւորներու առաջիններն էին, օրիորդը անոնց քով կեցաւ. հայրենասէր զինուորները երկար առան կուեկան։ Մի առ մի գնդակներով ծակծկված ինկան նաև աղջկան սիրահարն ու եղբայրները, բայց նա մինչև վերջին կէտը, առանձին մնացած, սաստաւարտութեամբ կը կրակէր իր հրացանը, երբ սպանիացի տասնապետ մը իր խմբով զայն չրջապատեց։ «Գեղանի օրիորդ, անձնատուր եղի», գոչեց տասնապետը։ «Pae mero muero, viva Cuba» (Կը նախադասում մեռնի, կեցցէ՛ք Բուպայ), գոչեց ամաղունը։ Աղջկան այս աղաղակին յաջորդեց ըսանէն աւելի հրացանները բռնելը և յաջորդ վայրկեանի դիպրիւնէն դիմել մը դարձած էր։ Այս տեսակ հերոսահիներ ունեցող ժողովուրդ մը երկար առան ստուկ չը մնար...

Արմէն

կանները վերին աստիճանի գրեթե անհատական և սիրա-
լիր ընդունելություն են գտել հայոց գեղեցիկում,
ուր ամեն տեսակ արվեստներն և օգնություն են
ցույց տալիս նրանց:

Ով փոքր է շատ է ծանոթ է մեր ժողովրդի
կենսության, նա լավ և անհատական եղանակ է
նրա ինչպես մի աղքատ, մի ճանապարհորդ,
մի օտար մարդ, երբ գալիս է մի գիւղ ու
գործում է, գիւղերում սենեակ, կամ մի բա-
ժակ ջուր խնդրելու, միշտ անտարբեր, օտարա-
սիրտ են վերաբերվում և եթե մի կերպ, ակա-
մայ ընդունում են, այն էլ հազար ու մի տեսակ
ափեղցիկներ խօսքերից, հայտնաբերելից և պատ-
ճառներ ներկայացնելուց յետոյ են կամ ներս
թողնում կամ ողորմություն տալիս: Այլ պատ-
կեր են ներկայացնում այստեղի փոքրամիտ լու-
սաւորչական հայ ուղեւորները: Թշուառի, օտա-
րի առաջ ուղեւոր տան դուռը միշտ բաց է և
հիւրասիրությունը դրանց կենսային գլխաւոր
յատկանիշներից մէկն է կազմում: Յայտնի է
նոյնպէս, որ մեր գիւղական ժողովուրդը իր
տան հիւանդի, նոյն իսկ սեփական ֆիզի-
քական առողջութեան մասին միշտ անհոգ է:
Բժշկական օգնություն այն ժամանակ են միայն
դիմում, երբ դանակը տվորին է հասնում: Բայց
այս ժողովուրդը, երբ դրսից եկած հիւրին կամ
աղքատին մի դժբախտություն է սպառնում,
շատապէս է օգնություն ձեռք կարկառել: Դրա
պարզ ապացոյց կարող է լինել գաղթականնե-
րին այստեղ բերելը: Գիւղացիները տեսնելով,
որ խեղճ, թշուառ գաղթականի թշուառ որդուն
մաս է սպասում, անմիջապէս ձիւն վրա նստա-
ցնելով բերեցին այստեղի հիւանդանոց: Գաղ-
թականների ասելով դեռ ոչ մի տեղ այնպիսի
ընդունելություն չեն գտել, ինչպէս այս ժողո-
վրդի մէջ:

Այստեղի թուրք հասարակության մէջ միտք
է յայտնի խաղիւր առաջարկելու կառավարչապե-
տին, և Բաղդադի պատմային գլխաւոր վարչու-
թեան՝ պատմային բաժնի բաց անելու: Արժար-
ծողները թուրք բեգերն են: Նամականք մասնա-
ւոր մարդկանց միջոցով են ստանում և չաբաթը
մի անգամ հազիւ է ստացվում: Ցանկանում ենք
աջողութիւն:

Յ. Կ.

ՆԱՄԱԿ ԲԱԹՈՒՄԻՅՑ

Գեկտեմբերի 21-ին

Գեկտեմբերի 18-ին, հասարակաց ժողովարա-
նում, կայացաւ յայտնի Ռէգեր բոլորի նուագա-
հանդէսը: Նրանցից մէկը նուագում է դաշնամու-
րի վրա, միւսը—ջութակի, իսկ երրորդը—վիո-
լոնչի: Նուագահանդէսի ծրագիրը կազմված էր
շատ հետաքրքիր՝ գլխաւորապէս Մենդելսոնից և
Չայկովսկիից, trio անելու համար: Շատ գեղե-
ցիկ էր Պոպուլերի «Polonais de concert»-ը, որը
կատարեց Խմբիկ Ռէգեր վիոլոնչիկ վրա—solo:
Ոչ պակաս հմտութեամբ նուագեց, նոյնպէս solo,
ջութակի վրա Սֆի Ռէգեր՝ Վենիսիական «Sou-
venir de Moscou»: Այսպիսի նուագահանդէսը
մեծ տպւտւորություն է թողնում մեզ, բաժնու-
ցիներին վրա, որովհետեւ տարեկան 2—3 ան-
գամ հազիւ ենք բազմ ունենում այսպէս բաւա-
կանութիւն ստանալ, մեր մօնօտուն կենքում:

Բաժնուրդի պէս տեղում, ուր մարդ, համարեա,
ամբողջ օրը աշխատում է, երեկոյեան մի քանի
ազատ ժամերը չը գիտէ ինչպէս անցկացնել: Ոչ
թաւորն կայ (եթէ չը հաշուենք բալետային) նը-
ման տեղը, ուր տարեկան 4—5 անգամ սիրողնե-
րի ներկայացումն է լինում, և որը այժմ կրկէս
են դարձրել, ոչ էլ մինչև անգամ մի հասարակ
գրադարան, ուր մարդ կարողանայ մի քիչ ազատ
չունչ քաշել: Եւ հէնց այդ պատճառով էլ՝ ամ-
բողջ կենսքը կենտրոնացնում է բնատրամա-
րում և թղթախաղի սեղաններէ չուրջը:

Ինչպէս տեղեկացանք հաստատ աղբիւրից, հա-
յոց Բարեգործական ընկերությունը իրաւունք է
ստացել կառավարությունից այստեղ գրադարան
բացանելու և ընկերությունն հիւղը դրա համար
արդէն մի որոշ գումար ունի: Այժմ հարցի վը-
ճիւղը կախված է ընկերության կենտրոնական
խորհրդից: Ցանկալի էր, որ չուչացնով գրադարա-
նի բացումը, որովհետեւ մեծ պահանջ է ղգաց-
վում:

Ա. Մարտիանց

ՆԱՄԱԿ ՐՈՍՏՈՎԻՅՑ (Դօնի վրա)

Գեկտեմբերի 16-ին

Մեզ մօտ հիւր եկած հայոց դերասանական
խումբը տուեց իր վերջին հրաժեշտի ներկայա-
ցումը, դեկտեմբերի 14-ին, չաբաթ օր, Վիկտո-
րովի թատրոնում: Շատ ուրախալի էր, որ հայոց
կոյնիսան չաբաթ էր ներկայ լինել լսելու հայե-
րէն լեզուով արված ներկայացումը. կարծես թէ
Անդրկովկասի և Կովկասի գաղթական հայերը
ցանկացել էին աւելի պարտաճանաչ դանդա-
կայ դէպքում, քան Նոր-Նախիջևանի հայերը, ո-
րոնք այս անգամ միանգամայն փայլուն էին ի-
րանց բացակայութեամբ, և ամբողջ թատրոնում
դրանց թիւը հազիւ թէ տասն հասնէր, չը նայե-
լով որ այստեղ աշխուժ են բուսականաշափ մեծ
բաղձություններ: Դիմադրելին նա է, որ իրանց արդա-
բացնելու համար առաջ են բերում հազար ու մէկ
տեսակ անհիմն խոսքեր, որոնք ոչ մի կրիտի-
կայի դիմանալ չեն կարող: Մեզ չառ հետեւ կը
տանի, եթէ մենք այստեղ սկսենք պարապել դրանց
խաբակտերիստիկայով, միայն այդքանը կասենք,
որ դրանք օրգանապէս միանգամայն քարացել են:

Այստեղի հայ երիտասարդությունը ցոյց տը-
ւեց իր համակրանքը հայ թատրոնին և հայ բե-
մին ծառայող ուժերին: Տիկին Աւետեանին յայտ-
նեցին իրանց համակրանքը մի կենդանի ծաղ-
կեայ վնջով, և մի դափնեայ պսակով՝ ամբողջ
խմբին: Խաղացին «Ոճրագործի ընտանիքից» երկ-
րորդ արարումը, Պարոնեանի «Բաղդասար աղ-
բարը» և «Սիրահարը սեղանի տակ» Վոլոդիլը:
Պ. Վրոյլը՝ Բաղդասար աղբարի դերում՝ գրունց
ամբողջ հասարակութեան ուշադրությունը իր
խելացի խաղով, բաւական աղոյ էր և պ. Ստե-
փանեանը: Խաչ պ. Արեւեան «Ոճրագործի ըն-
տանիքի» մէջ՝ Կորագործի դերում հիացրեց հասա-
րակությունը:

Մեղաւում մի չաբ ներկայացումներ տալուց
յետոյ հայ դերասանական խումբը մեկնեց դէպի
Արմաւիր, այնտեղից էլ, մի քանի ներկայացում-
ներից յետոյ խումբը կտղտրովի Բագու:

Հ. Վարդանեանց

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԿՈՒՄԻՆԵՆ

Արդահան, նոյեմբերի 23-ին

Արդահանի հայ հասարակությունը մեծ զգուհե-
զգաց կարգալով «Արձագանք» լրագրի 98 և 118
համարներում «Քարոզ» և «Ճշմարիտ հայելի» վեր-
նագրով զրպարտիչ յօդուածները, որոնց հեղի-
նակ ատելի «Մոծակը» և չարանպատակ «Մոսա-
կանը» ան ձեռն կան մասնի մօտ են հաշիւ-
ն երեց զրգված՝ ձիւն են թափում ստուեր գը-
ցել Կարսի առաջնորդ Նիլիէ վարդապետ Մու-
րադեանի անձնաւորութեան վրա: «Մոծակը» և
«Մոսականը» իրանց գիւղական սրտի արտադրու-
թիւններով առիթ տուին մեզ հրապարակով հա-
ւատարմանը մեր տաճած յարգանքը դէպի մեր
յօղորդը, որի գովելի գործերին մեզից շատերը
ակնանտան վկայ են: Նրա տուկուն ջանքերի ար-
գասքն է, որ այսօր Կարսի ամենալաւ մասում
զգված է մի մեծ ուսումնարանի հիւրը, իսկ նը-
րա կողքին արդէն կանգնած և վարձու են տրված
գեղեցիկ կրպակները, որոնք արդիւնքով նա բաց
արեց և ապահովացրեց զարդը, ազատելով լիոդ-
ցից հարկւրաւոր թշուառ երեխաներ, որոնց թը-
ւում, եթէ «Մոծակի» և «Մոսականի» երեխա-
ները չը կան, կան և կը լինեն նրանց մերձա-
ւորներն երեխաները: Թիւրքերի կոտորածից ա-
զատվելով՝ Կարս հասալ խեղճ գաղթականները
աղօթում են նրա կենքի երկարություն համար,
փոխարէն այն օգնություններ, որ նրա միջոցով
հասնում են իրանց: Կարսի հոգևոր կառավա-
րութիւնը հայ Մուրադեանի շնորհիւ արդիւնա-
ւոր ուղղություն ստացաւ և գործերը կատար-
վում են արագ: Հայը՝ Մուրադեանի լուսաւոր
միտքը, պերճախօս լեզուն, անհասանելի, եռան-
դոտ և գործունեայ բնատրութիւնը, նրան մեր
բոլորիս սիրելին դարձրին, և մենք սպասում ենք
իր շնորհ բերելուն Արդահան, որ լսենք անձամբ
նրա աղաւթ խօսքերը, և առաջ տանենք մեր
գործերը նրա ճարտար դեկավարութեամբ, թե-
թեի տուած նրա հետ: Թիւրք հաշան շնորհ ար-
ծաթափայլ լուսնի վրա, լուսինը կը չարունակի
իր ուղիղ ճանապարհը, առանց նսեմանալու և
չեղելու:

42 ստորագրություն

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐՆԵՐ

«Մշակի» այս համարը բաղկացած է 6 երեսից:

Մեզ հաղորդում են, որ Գանձակ քաղաքում,
նահանգապետ իշխան Նախիջևանի հաւանու-
թեամբ, կազմված է մի հոգաբարձութիւն,
որը խնամք է տանում այդ քաղաքում ապա-
տանած հայ գաղթականներին մասին:

Մեզ հաղորդում են, որ Մար իբաս Կատի-
նայի նոր գտնված գրքի մասին հայագէտ Կա-
րիեր պատրաստել է մի յօդուած, որը պէտք է
տպագրվի «Հանդէս Ամսօրեայ» ամսագրի յուն-
վարի համարում:

«Մինչև չը գան վերջինները, չեն յիշի առա-
ջինները»: Այդ խօսքը շատ յարմար է գալիս
«Московскія Вѣдомости» լրագրի նոր խմբա-
գիր Գրիգորովին, որ ստանձնելով իր նոր
պաշտօնը, մի անհասկանալի աղմուկ է բարձ-
րացրել ուսաց ազատամիտ օրգանների, գլխա-
ւորապէս «Вѣстникъ Европы» ամսագրի և
«Русскія Вѣдомости» լրագրի հասցէին, և այդ էլ
այնպիսի ծայրամասեցութեամբ, որ կամայակա-
մայ պէտք է արտասալ Պետրովսկուն... Մօսկ-
վայի յետադէմ լրագրի նոր խմբագիրը՝ ստանձ-
նելով «Հայրենիքի» պաշտպանի դերը, և դիմե-
լով ուսա ազատամիտներին՝ բացակայում է,
«Ասացէք, վերջապէս, դուք Թագաւորի հաւատա-
րիմ հպատակներ էք թէ ոչ, և այլն ըստ կար-
գին: Միթէ ճշմարիտ, պ. Գրիգորովին, և այդ էլ
անհասկանալի և ոտակաւորութեան, գրողի և ու-
տիկանի մէջ: Խոստովանում ենք, այդ ատիճանի
անվայելուչ քայլերը սաղ չեն գալիս նոյն իսկ
Կատիկի հետեւողներին:

Մեր բաժանորդներից մի քանիսը բաժանոր-
դագին ուղարկում են մեզ զանազան լրագրա-
կան գործակալությունների և գրաւաճառանոց-
ների միջոցով: Պարտք ենք համարում յայտնել,
որ մենք այդ գործակալություններից և գրաւա-
ճառանոցներից ոչ մէկի հետ ոչինչ յարաբերու-
թիւն չունենք և ոչինչ պատասխանատւութիւն
չանն չենք առնում այն բաժանորդագրութիւն-
ների մասին, որոնք ուղարկի մեր խմբագրու-
թեան չեն ուղարկվում: Առհասարակ, ոչինչ
թիւրիմացութիւնների պատճառ չը տալու հա-
մար, խնդրում ենք մեր բաժանորդներին իրանց
վճարը ուղարկել ուղղակի «Մշակի» խմբագրու-
թեան:

Բագուից, պ. Հայրապետ Քոչարեանց «Մշա-
կի» 1897 թ. մի օրինակը թողել է մեր տրա-
մագրութեան: Այդ նուէրը մենք կուղարկենք
վրացական Սախիբեթի գիւղի հայ համայնքին:

Եւպատորիայից, պ. Մինաս Աֆէրեանի նու-
րեց «Մշակի» 1897 թ. մի օրինակը Եւպատո-
րիայի հայոց գաղութին:

Այսօր, հինգշաբթի, դեկտեմբերի 26-ին, հայոց
դերասանները պէտք է խաղան մի նոր պիէսա,
այն է Բակալիի «Порывъ» դրաման: Այդ
ներկայացումը մեր նոր դերասան պ. Օսանեանի
բեմնաֆիտին է: Այդ օրը կրկին բեմ պէտք է
դուրս գայ օր. Խիթարեան:

Երեւանի մեզ գրում են, «Ամբողջ մի շա-
բաթ է անընդհատ ձիւն է տեղում», ամբողջ քա-
ղաքը իր չորականերով թաղված է 3/4 արշինա-
չափ հաստութիւն ունեցող ձիւնի տակ: Կառ-
քեր բոլորովին չեն բանում, այլ սահալներն են,
որ սլանում են ալ ու ձախ:

Վ.Ա.Ի.Կ.Ա.Ի.Ա.Ա.Ա. մեզ գրում են, «Գեկտեմ-
բերի 22-ին, վերջապէս նորից ընդհանուր ժո-
ղով կայացաւ նոր երեցիկոյն ընտրելու ժողո-
վին ներկայ եղան միմիայն 51 անձինք: Երեց-
իկոն ընտրվեց երկրորդ կարգի վաճառական
Ներսէս Տէր-Յարութիւնեանց, որը յայտնի է
Իբրեւ բարեգործ ու եռանդուն անձն: Որքան
ուրախալի է այդ դէպքը, աւելի ևս ուրախալի
է այն, որ ժողովում անապատելի կերպով վըճո-
վեցին նաև այստեղի եկեղեցու համար մեծ նը-
շանակություն ունեցող երկու հարցեր: Նախ
վճովեց վերցնել պետական բանկից եկեղեցա-
պատկան 5000 ռուբլին և աւելացնելով այդ

գումարին մասնաւոր անձանց մօտ գտնվող 1000
ռուբլին, քիչ է եկեղեցուն կից շինութիւնները,
որոնք այժմ ծախվում են: Երկրորդ՝ վարդիկա-
կազի եկեղեցին քաղաքի նշանաւոր տեղերից
մէկում ունի աւերակ շինութիւններ, որոնք ըն-
կած են առանց մի օգուտ տալու: Այդ աւե-
րակները պատկանում են նաև Էջմիածնի վան-
քին և Գուշէթի եկեղեցուն. ժողովը միաձայն
վճեց աւերակների տեղ կառուցանել նոր խա-
նութիւններ, եթէ Էջմիածինը և Գուշէթի հայոց ե-
կեղեցին համաձայնվեն և վճարեն շինութեան
ծախսի իրանց հասանելի մասը:

ՇՈՒՂԱՎԷՐԻ գրադարանի հարցի առիթով մի
պարտն, Ա. Ղազարեանց խնդրում է մեզ տպա-
գրել հետեւեալը. «Մշակի» № 149-ի մէջ կարդա-
լով Շուշանից գրած նամակը, չապաւում եմ
յայտնել, որ մեր ձեռքով ժողոված գրքերի մեծ
մասը այժմ գտնվում է պ. Ա. Չօբանեանի մօտ,
որին յանձնված են այդ գրքերը դեռ 1894 թը-
ւին, երբ պարտքը աղայոց դպրոցի աւագ ուսու-
ցիչ էր. իսկ միւս մասը մեզ մօտ է: Այսպիսով
պատրաստ է Շուշանի նորակազմ գրադարան
ընթերցարանի» հիմքը, մնում է որ մի քանի
ձեռնառ անձիք գործի գլուխ անցնեն և աջո-
ղեցնեն նրա բացումը:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Վերջին ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գեկտեմբերի 5/17-ից Լօղոնից մեր թղթա-
կիցը գրում է. «Հայոց խնդրին համար արտա-
կարգ կերպով ըսելու կարևոր բան մը չը կայ,
հաւանական է, որ դեռ մինչև ամիս մը Ան-
դրկովկասի մէջ խորհրդարանը հանդարտութիւն տի-
րէ. խորհրդարանը պիտի բացուի յունուար
19-ին, և ան ատենն է, որ նախարարութեան
ընելիք յայտարարութիւններուն համեմատ նոր
ընթացք մը պիտի առնէ հայկական հարցին հա-
մար անգլիական զգացումներուն արտայայտու-
թիւնը: Անգլիական ազգը միաձայնութեամբ ա-
մենամեծ իշխանութիւն տուաւ լորտ Սոլդաթի
հայկական հարցին լուծումին համար. հիմա թող
արուած է, որ արտաքին գործերու նախարարը
իր բանակցութիւնները շարունակէ և իր խելքին
համեմատ գործէ, երևան եկած արդիւնքին հա-
մեմատ է, որ անգլիական ժողովուրդն ալ նորէն
կամ երևան պիտի գայ, կամ գոհ պիտի մնայ:
Այսպէս կը կարծեն ամենէն աւելի տաք հայա-
սէր անձնաւորութիւնները և թերթերը: Հիմա
հիմա կացութիւնը յուսադրական է, նոյն իսկ
պաշտօնական աղբիւրներէ բղխած տեղեկու-
թիւններու համեմատ:

Ներմաս հարցը

Կատարեալ հեգնություններ են ներմաս հարցը:
Ներում են, բայց ում. անմեղ հայերին, որոնք
բաւական չէ, որ անարդար տեղից բանկեցին,
բանտարկվեցին և անուր տանջանքներ են թարկ-
վեցին, այլ և պէտք է այժմ երկնային ողորմու-
թիւն համարեն, որ ազատվեցին բանտերից և
մինչև իսկ սուլթանին ամեն տեսակ հաւատար-
մութեան և հնազանդութեան երդումներ տան:
«Ինքօրմներ» պահանջող պետութիւնները պէտք
է պատասխանատւութեան ենթարկեն բնաւոր
թիւրք կառավարութիւնը 12 հազար հայեր թիւր-
քական ստակալի բանտերի մէջ տանջելու հա-
մար, և ոչ թէ թող տան, որ Բ. Գուռը մի շնորհ
համարէ այն, որ անմեղները պէտք է բանտերի
մէջ չը նստեն, այլ իրաւունք ունենան ազատ
չունչ քաշելու: Եւ Օրմանեան պատրիարքը, հա-
յոց հոգեւորականութիւնը, ինչպէս ձիւղ նկա-
տում է «Daily News» լրագրից, այն ատիճան
ստորաքարտութեան են հասել, որ ուղերձներ են
կազմում և ստորագրում այդ ամբողջ ու-
ղերձանքին:

Կ. Պոլսից հեռագրում են «Daily News» լրա-
գրին դեկտեմբերի 23-ից, որ վերջին երեք օ-
րում մօտ 400 թիւրքեր ձերբակալվեցին. նրանց
մասնակ են միւս բանտարկվածները, որոնք չը
դիմանալով տանջանքներին, յայտնել են իրանց
ընկերակիցների անունները:

Յրանիական լրագրիւններն Կ. Պոլսից գրում
են հետեւեալ դեկտեմբերի 18-ից. «Ռուսաց դե-
պան պ. Նելիզով թիւրքաց մայրաքաղաքը մտա-
անցեալ օր: Թէ ուսաց և թէ եւրոպական լրա

գիրները այն համոզմունքն էին յայտնում, որ Նէլիզովի վերադարձից յետոյ աւելի եռանդուն կերպով կը գործեն դեպքանները, և սուլթանը ալ ևս չէ կարող անտես առնել Նէրոպային իր սուած խոտածները: Այդ յօդուածներէն ևս զիստ Էր, որ իշխան Լորանովի քաղաքականութիւնը պարտութիւն է կրել և յաղթող է հանդիսացել գործելու քաղաքականութիւնը: Սակայն դա ճիշդ չէ: Պ. Նէլիզով վերադարձել է թէփօրմներէ մի ծրագրով, որը—անցողակի ասած—սինչ համաձայն չունի Շիշկին-Հանօթի ծրագրին: Պ. Նէլիզով պէտք է խորհուրդ տայ՝ ընդունել և գործադրել թէփօրմները, առանց որ և է ստիպողական միջոցների դիմելու: Պէտք է ասած, որ ռուսաց դեսպանատան մէջ ևս համադրված են, որ թէփօրմների այդ ծրագիրն էլ իր նախորդների վիճակը կունենայ:

«Daily Telegraph» լրագրի Կ. Պոլսի թղթակիցը հաղորդում է. «Էւրոպայի, որ Նէլիզով սուլթանին համազօրու հաղաթակով յայտնեց, թէ միակ միջոցը իր գոյնը պահպանելու—թէփօրմներ մտցնելն է. սակայն սուլթանը պատասխանել է, թէ ինքը նախաձեռնար է համարում լինել վերջին խաղի քան դառնալ և երկուսը իւր իւր Նէրոպայի մամուլի մէջ նորից մկտում է տիրապետել պէսմիտական հայեացքը հայոց հարցի վիճակի վերաբերմամբ: Լեւրագիրները առաջ են բերում իրը Նէլիզովի ասած հետեւալ խօսքերը. «Մենք դեսպաններս առ այժմ միայն համաձայնակ ենք համաձայնութիւն կայացնելու համար» (Nous sommes d'accord pour nous mettre d'accord): Այդ խօսքերը յայտն են տալիս, որ իրքը ոչ մի գործ չը կայ, բացի դատարկ խօսքերից:

Անգլիական լրագիրների մէջ ծննդեան տօնի առիթով տպագրվում են բազմաթիւ յօդուածներ Հայաստանի թշուառ վիճակի մասին: Ոչ միայն Լոնդոնի, այլ և դաւառական թերթեր նուիրում են թղթակցութիւններ և առաջնորդութիւն թէ չառաջացած փողովորդին: Մէկը առաջարկում է նպատակներ ուղարկել գաղանթութիւնների գոհերին, միւսը անհրաժեշտ է համարում աղօթել հեռաւոր քրիստոնեայ եղբայրակիցների համար: Այժմ Անգլիայում շատերը մեղադրում են իրանց կառավարութեան, որ նա անցեալ տարի չը միջամտեց թիւրքաց գործերին, որով կարելի կը լինէր աղանդ վերադառնալին այն սարսափելի կորուստից, որ այլ ևս ոչ մի կերպ չէ կարելի վերականգնել:

Զօրջ Բօրեթոս անունով մի անգլիացի տղարու, «Daily News» լրագրի միջոցով հարձնում է իր հայրենակիցների ուշադրութիւնը փախտական մի հայի վրա, որ այժմ գտնվում է Անգլիայի Լիքո քաղաքում: Այդ հայը լաւ գիտէ Քրանտերէն, թիւրքերէն, նոր յունարէն և բաւականաչափ հասկանում է անգլիերէն: Նրա պատմելով Կ. Պոլսի կատարածները տեղի ունեցան սուլթանի անհաւան կարգադրութեամբ և գիտութեամբ: Բօրեթոս չէ յայտնում հայի աղքատները և առաջարկում է նրան, իբրեւ օգտակար անձի, համապատասխան մի պարագայուց տալ ինչ կապէր անգլիացիներ, եթէ տեսնէր այդ գաղթականի հաղաբարձութիւնը: Ի՞նչ անգլիացիները հաղաբարձութիւնը հեռագրում է, թէ չորհրդի դեսպանների առաջարկութեան թիւրքաց կառավարութիւնը համաձայնեց թարգմանների ներկայ լինելուն: Թիւրքաց կառավարութիւնը ներման ցուցակի մէջ մտցրել էր և հայր Սալվատորին սպանող Մաղբար բէյի անունը: Բայց դեսպանները պահանջեցին, որ այդ անունը հանվի, որովհետեւ Մաղբար բէյի յանցանքը որիչ բնատուրութիւն ունի և նրա գոյնը թիւրքահայապաշտ չէր, այլ օտարազգի:

«Մշակի» անցեալ համարում մենք հաղորդեցինք, որ հայը Սալվատորի գործի ընտելեան միջոցին թող չէր տրված Քրանտեական և իտալական թարգմաններին ներկայ լինելու դատին: Այժմ թէպէտ գործակալութիւնը հեռագրում է, թէ չորհրդի դեսպանների առաջարկութեան թիւրքաց կառավարութիւնը համաձայնեց թարգմանների ներկայ լինելուն: Թիւրքաց կառավարութիւնը ներման ցուցակի մէջ մտցրել էր և հայր Սալվատորին սպանող Մաղբար բէյի անունը: Բայց դեսպանները պահանջեցին, որ այդ անունը հանվի, որովհետեւ Մաղբար բէյի յանցանքը որիչ բնատուրութիւն ունի և նրա գոյնը թիւրքահայապաշտ չէր, այլ օտարազգի:

ՆԱՍԱԿ ՖԻԼԱՆԹԻՆՅՈՒՆ

Պարիզ, դեկտեմբերի 4/16-ին

Հիմակ որ, տխուր համբաւով մը, հայ անունը արձագանք գտած է Նէրոպայի ամենէն խուլ անկիւններուն մէջ անդամ, իրենց ցեղին ամենէն

զնախատի ծառայութիւններէն մին մատուցանող այն հայերն են, որոնք Նէրոպայի առջև ցայց կուտան թէ հայերը ոգորմելի ու ոչխարաւին Վարենիներ: չեն լոկ, որոնց գործն է ջարդել միայն, հայա շատախոյններ հին քաղաքակրթութեան մը, որոնք ամենէն բարձր ու ազնիւ ընդունակութիւնները ունեն և որոնք, աւելի լաւ ու աւելի նպատակաւոր պայմաններու մէջ, պիտի կրնան լիովին ցայց տալ ոչ թէ միայն իրենց անհամեմատ գերազանցութիւնը գիրենք ջարդողներուն վրա, հայա նաև այն պատուար տեղը, զոր կրնան գրաւել Նէրոպական քաղաքակրթութեան ալ մէջ:

Այս նկատմամբ, վաճառք Սըվաճեան գերաւեցողական ու ազգային տեսակետով մեծ գործ տեսաւ այս օրերս Զուիցերիոյ մէջ, ուր Բարիդէն հրախրուած էր Նուազահանդէներ տալու և ուր, ինչպէս գիտէք, հայերու նկատմամբ համակրանքը հասած է այնպիսի աստիճանի մը, որ ուրիշ ոչ մէկ տեղ կարելի է տեսնել: Պ. Սըվաճեանի անունը իմացած էր հարկաւ ինքը Թուրքիոյ հայերու գրականութեան մէջ առաջին տեղերէն մին կը բռնէ, և իր նորալեզուներ, որոնք հրատարակուած են «Հայրենիք» մէջ, անթիւն, չլուր ևս նկարուած ունի մը կը միջոցներ խորունկ ըմբռնում մը կհանգրի իմաստասիրութեան ու բանաստեղծութեան: Իբրեւ գաղանթահար սակայն, Վիէնայի երաժշտանոցին այդ նախկին աշակերտը, մանաւանդ երկու տարի ատաջ Անգլիա տուած Նուազահանդէներովը ամենուն ուշադրութիւնը իր վրա դարձուցած էր իբրեւ արտասովոր արուեստագէտ մը: Բոլոր զինքը մտիկ ընդունելը, մանաւանդ վերջերս, կը դարձանային այն սքանչելի խառնուրդին վրա, զոր իր արեւելքի հոգիին մէջ կրած է արեւմտեան երաժշտութիւնը: Երան, Եւրոպան և Լիւթ—իր սիրական հեղինակները—Նուազած ատենն իսկ՝ հայ մըն է ինքը, եթէ կարելի է այդպէս ըսել, խորապէս զգացող, ուժեղ, ու միանգամայն այն սաստիկ ու թախաբանող մեղադրութեամբ, զոր մեր մէջ չիմած ու սնուցած են դարերու տառապանքներ:

Բայց իր երաժշտական տաղանդին վրա գաղափար մը տալու համար՝ լաւագոյն կը համարիմ խօսքը թողուլ Զուիցերիոյ լրագիրներու քննիկադիրներուն:

Երիտասարդ արուեստագէտը իր առաջին Նուազահանդէսը տուաւ Լօզան «Gazette de Lausanne» կը գրէ այս մասին. «Վաճառք Սըվաճեան լեւի լեցուն սրտի մը առջև տուաւ իր Նուազահանդէսը: Ամենքը գործացուց նախ իր Նուազածութեան միւլգիտութեամբ, իր իսկապիսի նկարագրով, բանով մը որ մեզի համար անսովոր էր: Զետոյ մեզ գիտէք ու իրեն պահեց իր ճարտարութեամբ ու գործութեամբ, Գրիզը, Չայկովսկին, Վալենը ու Լիւթը հասկնալու և արտայայտելու բոլորովին իրեն յատուկ եղանակով: Իր Նուազած «Հայկական եղանակները» նորանշան ու տխուր նկարագիր մը ունին: Յաւազին աննկարագիրութեամբ լեցուն հայ հազարերորդիւն կարծես մէկ արձագանքը արթնցուց այն ահաւել չարաշահութիւններուն, որոնց զոհ է այդ վաղեմի ժողովուրդը: Մարդ կը զգայ թէ կը դառնի արուեստագէտի մը առջև, որ կատարելապէս տէրն է իր գործիքին և երաժշտական կրակուտ ու խորունկ զգացում մը ունի: Մտտոնի մէջ տուած Նուազահանդէսին համար, տեղական թերթը կը գրէ. «Հատ բան կը սպասէինք երիտասարդ արուեստագէտին, որ Լօզանի մէջ ծախսարուած էր՝ մեր պղծիկ քաղաքը այցելելէն ետք որ առաջ, սակայն այսպիսի չէինք սպասել: Կ. Վաճառք Սըվաճեան գրեթէ միշտ թովեց դիւթեց իր ունկնդիրները: Ասի կարելի էր հաստատել ոչ այնչափ ծախսարուութեանց ուժգնութեան, որչափ կրճատական լուրժեան խորութեան, որով ունկնդիրները մտիկ կընէին անուշադիւսութեամբ կամ եռանդով դարձած նոթի մը վերջին թրթուրը, ձայնի մը յարմարութեամբ: Նոյն իսկ վաղեմեաններ ներ կային, ուր Լօզանի մեր մտիկ կընէին, որովհետեւ արուեստագէտը երկու նոթի կամ երաժշտական երկու ֆրագի մէջտեղ խորապէս ազդեցիկ դադարներ կուտար: Պ. Սըվաճեան անշուշտ վերտուող մըն է, դիրաշարժութեան մէջ այն հաւատարմութիւնը, ուժին մէջ այն հանգստութիւնը ունի, որոնք կատարեալ ճարտարութիւն մը կը կազմեն մատնելու, բայց բարեբաղդաբար վերադառնալու աւելի լաւ բան

մըն է ան. իր հոգիով կը նուազէ, և իր հոգին կանցնի, զոգորմուն, իր գործիքին մէջ: Ինչ կըլլայ հետեւեալը: Դաշնամուրը (իսկ զգաճամուրը, որուն վրա յաճախ այնքան արհամարհանքով կը նայեն) կուտայ այնպիսի թրթուրներ, որոնք անմասն չեն իրեն, որոնց կարող չէր կարծուել:»

Նէշաուէլի գերմաներէն թերթ մը կը գրէ. «Բնաւ այսպիսի բան մը եկած չէր: Սըվաճեան իր արամադրութեանը տակ ունի բոլորովին ապրեցողիչ ճարտարութիւն մը մատնելու և իր գործիքին միջև ամենաներքին ալքերը կը ճանչնայ: Երբեմն վիթխարի գործութեամբ կրակի կայծեր կը ցայտեցնէ դաշնակէն և լսել կուտայ մեզի որոտման պայթումը: Զօր մանչիւնը ծովու խորին կոհնիւններուն, անարձակութիւնը կատարի ճակատամարտի մը, և կրնանք այսպէս ըսել՝ «Սարսափը աշխարհաւոր քանդման մը, ինչպէս կը ներկայացնէ իր Ֆանտազիան և Ռաբսոտին (անձնական հեղինակութիւններ): Մեղ համար որ հայա արին չունինք, դժուարաւ ըմբռնելի են ասոնք: Զետոյ մեծ արուեստագէտ մետաղեայ լարերէն ձայնի թրթուցուց չորհալի փափկութեան և անհաւատելի նրբութեան (Չայկովսկիի «Բարեպաշտ» և ինքնագիր «Որորքին» մէջ), այնպէս որ մինչև իսկ մարդ ինքն իրեն կը հարցնէր թէ կարելի էր արդեօր այդպիսի բան մը արտադրել գործիքին վրա... Լիւթ գերազանց թարգման մը գտաւ իր մտքին՝ երբ Նուազած անոր «Ս. Ֆրանսուան», այս կտորը Նուազահանդէսին գոհարը եղաւ: Արեւելի դաշնակահարին կը ներկայացնէր մեր հիւանդան խոտաւանութիւնը:»

Ուրիշ լրագիր մը. «Իր դարձուածը վերջին ծայր ինքնատիպ է: Թերեւս շատ չի յարգեր ուսուցչութեամբ դասական դարձած գործերը և քիչ շատ սովորական ու ընդհանրական դարձած interpretation-ները: Միայն թէ նորապէս կտորներու մէջ, ինչպէս Եւրոպայի և Եւրոպայի, հրաշալիքներ կը գործէ: Սըվաճեան բոլորովին վերաւոր է մասնաբեր ճարտարութեան մասին և այս մասին Բուրիշայտայի գաղափարն է, սակայն ասանց դիմելու իր անհատական եղանակին, որ յառաջ կուգայ մանաւանդ իր արեւելեան ծագում ունենալէն:»

Կը վերջացնէ ժընէվի «La Suisse liberale» թերթէն հատուածով մը Պէտք է ըսել որ Ժընէվի Նուազահանդէսը կաղանկեղած էր նոյն ինքն յարաշարժութեան անօրէնը: «Երաժշտական արուեստի ընդհանրաւ մը կը զրէ մեզի: Պ. Սըվաճեան մեղմութեան մէջ հիմնալի Նուազածութիւն մը ունի, մասնաբեր ծայրը կարծես թափէ ըլլայ, և սքանչելապէս երգել կուտայ իր դաշնամուրին: Իր ֆօրտէն և ինքնագրութեանը փափուկ ու նուրբ են... Իր «Հայկական եղանակները» շահեկան են իբրեւ երաժշտական նորութիւն. մարդ շատ քիչ անգամ առիթ կունենայ լսելու այսպիսի երաժշտութիւն: Այս արուեստագէտը ապագայութիւն կը թողու, հոգիով մարմնով ինքնիքը տալով իր Նուազածին:»

Պ. Սըվաճեան մի քանի օրէ ի վեր դարձած է Զուիցերիային, ուր շատ կարելի է որ նորէն դառնայ՝ այս անգամ Նուազահանդէսներ տալու համար Բէրն, Զուրիխ, Բալ և Լուցերն: Պէտք է քայլէ հրախրված է արդէն, ու Պարիզի մէջ իր մեծ Նուազահանդէսը պիտի տայ փետրվար 8-ին, ու յետոյ անցնի Լոնդոն: Ու ես վրտած եմ որ շատ չանցած իր աղջկութեան լուրեր պիտի ունենաք բոլոր այս կենդանիներէն:

Լ. Բաշալեան

ՊԱՐԻԶԻ ԲԱՆԿԵՏԸ

Նէրոպական լրագիրները հաղորդում են, թէ այժմ երկուց են կրում, մի գուցէ երիտասարդ թիւրքերի կուսակցութիւնը մեծ հոգսեր պատճառէ Նէրոպային: Վերջին օրերս այդ կուսակցութիւնը չարապահաց յուզված է: Յայտնվել է, որ այդ կուսակցութիւնը վաղեմի է Արեւմտեքի մի քանի քաղաքական շրջանների համակրութիւնը և աջակցութիւնը: Այդ համակրութիւնը արտայայտվեց և Պարիզում, դեկտեմբերի 12-ին կայացած բանկետում, որ երիտասարդ թիւրքերը սարքել էին թիւրքաց սահմանադրութեան հրատարակութեան տարեդարձը տօնելու համար: Բացի կուսակցութեան անդամներից, բանկետին

ներկայ էին Փրանսիացի և օտար շատ ժուրնալիստներ: Կուսակցութեան ճառարտները, մանաւանդ Մուրադ բէյը, եռանդուն կերպով բողոքեցին Թիւրքիայում այժմ տիրող բռնակալութեան դէմ, փառաբանելով Միդատ փաշայի յիշատակը և շեշտեցին, թէ միակ փրկութեան խարխիւր Թիւրքիայի համար՝ սահմանադրական կառավարութիւն մտցնելն է: Այդ սխեման պահարակել Կ. Պոլսի Նէրոպական զիւլումատիայի անպատու գործունէութիւնը և սուլթանի համար անհրաժեշտ որութիւնը խիստ յարձակումների ենթարկվեց: Ֆրանսիացիների կողմից ճառեր արտասանեցին—«Figaro» լրագրի ներկայացուցիչ Մորիս Լէօդէ, որը բաժակ առաջարկեց թիւրքաց աղատութեան համար. պրօֆէսոր Բէրսո, որ առաջարկեց դատարկել բաժակները սուլթանի տապալման համար, և ֆրանսիական պողտովիտների զուլու Պիէր Լաֆիտ, որը գովաբանեց իսլամը:

ՄՇԱԿԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՌՈՒՍԱՑ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 25 դեկտեմբեր: Առաջին և երրորդ զորքամիւնների հինգ բաժնիկներն այս օրերս վերադառնում են Սթամբուլ և Զիւլախիս: Կրեւէ կղզում մնում են 5-դ զորքամիւնի 12 բաժնիկները:

Կ. ՊՈԼԻՍ, 23 դեկտեմբեր: Այս լուրը, թէ Բ. Դուրը հաստատեց Աթիմիտին բուսնական միաբայութիւն, հերքվում է:

Սուլթանը չեղանչեց չորհանց Մէնէլիկին: Երանչաներ են չորհրդած նայնպէս նեղուսի քարտուղար Ատո-Եօսիֆին և ուսանալատակ Լիւտի-եմիլին:

ՊԵՏՏՐՈՒԹՅՈՒՆ, 24 դեկտեմբեր: Հրատարակված է Բարձրագոյն հրովարակի արված պետական խորհրդի անգամ դեկտեմբերի 24-ին Շուվալովի անունով: Հրովարակի վրա Ներին կայսերական Մեծութեան սեփական ձեռքով գրված է «Անկեղծ ձեզ շնորհակալ եմ ՆԱՊՈԼԵՈՆ»:

Բարձրագոյն ուղարկելու իր խնդրքի համաձայն, Սինատի բրէկային վճարելու գնաբարձութեան օգէր-պրօքլուրի պաշտօնից արձակվող սենատոր Կոնիին հրամայված է ներկայ լինել Սինատի նոյն գնաբարձութեան տուած: Ներքին գործերի մինիստրութեան ղեկավարի բաժնի կառավարչի օգնական Գիսպիտիսին հրամայված է լինել նոյն մինիստրութեան ղաղկականական վարչութեան ղեկավար:

ՀԵԼԵՆՆԱՅՈՐՈՒՆ, 24 դեկտեմբեր: Սօֆիա մարզաւար չորհուրդը, որը Աթոք գնում էր Ստոկհոլմ, ծանծաղուտի մէջ խրվեց Զադէբաճ մասեան փարոսի մօտ: Երանչաւը չորս լցվեց: Ստոկհոլմից օգնութեան գնաց «Պոսէյդոն» չորհուրդը:

ԱՅԻՆՍԿ, 24 դեկտեմբեր: Գեկտեմբերի 22-ին խորապիկեց կաղկանկական գնացքը «Կիւլա» և «Երվկա» կայարանների մէջ: Նոյն Երանչաւը և մի քանի վազաններ ընկան բարձր հողաթումբից: Յայտնի չէ, թէ արդեօր զոհեր կան:

ՊԱՐԻԶ, 24 դեկտեմբեր: Սինատի ընտրութիւնների հետաքննարկը պաշտօնական տեղեկութիւնների համաձայն, ընտրած են 69 հանրապետականներ, 13 արմատականներ, 3 սոցիալիստներ և 12 պահպանողականներ: Կոնստանտինոն տեղ պարտութիւն կրեց:

ԽՐԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՊԵՏՏՐՈՒՆԵՐ

ԲԱԹՈՒՄ, Ա. Զեքեանց, Արդուինի գրադարանի 1896 թ. բաժանարարային ստացված է լիովին. կարգադրեցէ ինչ անել ձեր ուղարկած 5 բուքլետ:

ՄԻԼԵՄԵՆՏ, (Ամերիկա) Յ. Պ. Չարմաքեանց: Զեր ուղարկած երկու հասցեով «Մշակ» կուղարկվի 1897 թվին, համաձայն ձեր դեկտեմբերի 7/19 ի նամակի: Ի պատասխան ձեր երկրորդ նամակի կրկնում ենք, որ ձեր առաջին նամակը ստացանք առանց դրամի, և այդ մասին անմիջապէս յայտնեցինք ձեզ («Մշակ» № 82): Պատահին ոչինչ չը յայտնեցինք, եթեպէտեւ որ սխալը նամակ ուղարկողի կողմից է, մանաւանդ որ ծրարը այսպիսի պատճառ յանձնեց խմբագրութեանը չը բացված: Բարեհաճեցէ կարգադրել ինչ հարկաւոր է:

Խմբագիր՝ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԲԱԼԱՆՔԱՐ
Հրատարակիչ՝ ԱՆԴՐԵԱՍ ԱՐՄՈՒՆԻ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԹԻՖԼԻՍԻ ԺՈՂՈՎԱՐԱՆ

Ուրբաթ, դեկտեմբերի 27-ին, երեկոյեան 9 ժամին, նշանակված է անդամների ընդհանուր ժողով՝ 1) մեռած անդամների վրա մնացած մի քանի անդամային պարտերը բաշխելու հարցի լուծման համար և 2) կանդիդատներին ընտնարկելու համար:

Типографія Канцел. Главн.нач. Гражданск. частью на Кавказѣ, Лорисъ-Меликъская ул. д. 233.